

Kurzemes ebreju izcelsme un dzīve Goldingen/Kuldīgā.

Mrata Leviņšone Lev-Zion, filozofijas zinātņu doktore.

Pirmie pierādījumi par Kurzemes ebrejiem gūti no 14 gs. kapu pieminējumiem.

Iespējams, ka šie ebreji bija mirusi ceļojumu laikā cauri Kurzemei, jo, tikai ar retiem izņēmumiem, ebrejiem Kurzemē apmesties bija aizliegts.

Pirmais neapšaubāmais rakstiskais pierādījums par ebrejiem šinī teritorijā ir kāds raksts uzrakstīts 1535. gadā.

Kāpēc ebreji šeit apmetās un kāda bija viņu izcelsme ?

Gribu teikt, ka veidojot pārliecinošu hipotēzi par Kurzemes ebreju izcelsmi, jāņem vērā tā laika notikumi centrālajā Eiropā.

14 gs. Eiropā bija drausmīgs ebreju vajāšanas periods. Jūs varbūt atceraties no vēstures, ka Melnās Nāves laikā 14 gs. vidū, ebreji ne tikai saslima un mira no šīs slimības, bet arī tika apsūdzēti, kā mēra izraisītāji, tika spīdzināti, sieti pie kauna stabiem un dzīvi sadedzināti. Ebrejus apsūdzēja kā aku ūdens saindētājus un viņi tika slepkavoti. Ebrejus turēja aizdomās, jo viņi bija izglītoti, un daudzus no viņiem uzskatīja par raganām jeb velniem, kuri tad tika sadedzināti piesienot viņus pie stabiem.

Šim periodam beidzoties, ebreji tika bieži izdzīti no daudziem apgabaliem un viņi bija spiesti atkal doties klaiņotāju ceļos. Uz kurieni tad šie ebreji varēja doties?

Interessants fenomens ir tas, ka, kamēr viena valsts ebrejus izdzina, kāda cita valsts tos atkal aicināja ierasties. Vispārējos vilcienos, migrācija no 14-16 gs. notika austrumu virzienā.

Ibērijas pussalas ebreji guva patvērumu visā Eiropā. Viņi apmetās Francijā, vairākās Sv. Romas impērijas teritorijās, Amsterdamā, Turcijā, un aiz tās robežām.

Gandrīz bez izņēmuma, vietējie birģeri jeb tirgoni bija pret ebreju apmešanos, jo viņi negribēja komerciālo konkurenci. Sīkmuiznieki, zemes īpašnieki, vietējie monarhi, tieši otrādi, bija ieinteresēti, lai ebreji apmestos viņu pārvaldītajos apgabalos. Tas viņiem deva iespēju veicināt tirdzniecību, nodarboties ar ebreju izspiešanu, šādā ceļā piepildot valsts kases, kā arī izmantot ebrejus kā ražošanas attīstītājus un importa/eksporta darījumu starpniekus. Bet vislielākā opozīcija pret ebreju apmešanos nāca no dažādām ģildēm. Vietējie valdnieki lika ebrejiem maksāt par katru iebraukšanu jeb izbraukšanu no viņu teritorijas. Ebrejiem bija jāmaksā „galvas nodoklis” par katru ebreju, kurs apmetās viņu teritorijā. Viņi izspieda lielas naudas summas arī par tā saukto „Schutzbrief” protekcijas vēstuli. Ebrejiem bija jāmaksā nodoklis arī par viņu precēm. Īsumā, ebrejiem bija jāmaksā par katru viņu eksistences sastāvdaļu, izņemot elpošanu.

Ceļojošie ebreji veica lielus attālumus un darbojās kā tāda telegrāfa sistēma, kura izplatīja ziņas par ebrejiem un citiem starp dažādām kopienām. Viņi ziņoja, kāda bija izturēšanās pret ebrejiem dažādās hercogistēs, ziņoja par tām vietām, kur bija vieglāk izdzīvot, kāds bija precu pieprasījums dažādās vietās, kādas bija ebreju un neebreju kopienu vajadzības, ziņoja arī par vispārējiem notikumiem, utt. 1550. g. ebreji bija gandrīz pilnīgi izslēgti no Rietumeiropas, centrālās Eiropas un Sv. Romas impērijas ekonomiskās dzīves. Centrālās Eiropas ebreji tika padzīti no savām mājām.

## 2.

Šo notikumu laikā Polijā- Lietuvā notika režīma stabilizācija un valdnieki bija ieinteresēti veicināt savas tirdzniecības paplašināšanu, kā arī savu attālāko teritoriju apdzīvošanu.

Lai gan katoļu baznīca un birģeri pastāvīgi izraisīja spiedienu uz lielajiem hercogiem, lai ebrejiem tiktu liegtas jebkādas privilēģijas un tiesības, hercogi parasti bija liberāli savos reliģiskajos uzskatos un saskatīja ebrejos priekšrocības, kā nākotnē lojālos un zināšanām apveltītos pilsoņos.

Pat tad, kad viņiem bija jāpadodas birģeru un katoļu baznīcas spiedienam, hercogi parasti nepievērsa sevišķu uzmanību statūtiem, kuriem viņi pasi bija piekritusi un veicināja ebreju apmešanos savās hercogistēs. Viņi iecēla ebrejus tādos svarīgos amatos kā tiesas starpnieks, nodokļu ievācējs, māklēris, utt.

Tātad, tieši tanī laikā, kad ebreji bija spiesti pamest rietumu un centrālo Eiropu, viņus

aicināja apmesties Austrumeiropā. Lielākā daļa no tiem, kuri apmetās uz pastāvīgu dzīvi Kurzemē, bija šie ebreji.

Tā kā Polijas-Lietuvas ekonomika bija primitīvā stāvoklī, ebreji guva iespēju apmesties tādās vietās, salīdzinājumā ar kurām impērijas teritorijās viņu iespējas bija ļoti ierobežotas, vai arī neeksistēja. Polijas-Lietuvas plašās zemes, tāpat kā Otomanu impērija bija visumā mazapdzīvotas. Valdnieki sveica ebrejus, kuri viņiem bija vajadzīgi dēļ savām attīstītajām iemaņām ekonomikā, dēļ viņu prasmes un bagātības, lai tādā veidā apdzīvotu viņu plašās karalistes.

Ebreji attīstīja tirdzniecību līdz augstam līmenim un kļuva par ekspertiem labības un koka eksporta nozarēs. Varenas ģildes Polijā-Lietuvā neeksistēja, un tas deva iespēju ebrejiem kļūt par amatniekiem un daiļamatniekiem. Attālākajos novados viņiem pat piešķīra zemi, kuru viņi apstrādāja, pārdeva ražu, apsaimniekoja lielas saimniecības, un attīstīja savu māku lopkopībā. Ebrejiem arī tika piešķirtas brūvētāju un destilatoru tiesības.

Vācu bruņinieku valdīšanas laikā aizliegums ebrejiem apmesties Kurzemē bija spēkā arī attiecībā uz Kuldīgu. Polija-Lietuva pārņēma Kurzemi pēc teitoņu ordeņa sakaušanas 1561g. Kurzeme kļuva daļēji neatkarīga hercogiste, kura atradās zem nominālas Polijas-Lietuvas protekcijas. Faktiski oficiālais aizliegums pret ebrejiem Kurzemē neietvēra Goldingen un citas vietas. 17 gs. beigās ebreji no Polijas un Lietuvas jau apdzīvoja Goldingen apkārtni. Vācu birģeri asi pretojās

ebreju klātbūtni un pastāvīgi cīnījās pret katru likumu, kurs regulētu ebreju legālo statusu. Beidzot, 1799. g. arī Kuldīgas ebrejiem tika piešķirtas pilsoņu privilēģijas.

Visslavenākais Kurzemes hercogs bija Jēkabs Ketlers, kuru sauca arī par hercogu Džeimsu. Viņš pārvaldīja hercogisti no 1642.-1684g. Viņa valdīšanas laikā apstākli ebrejiem nozīmīgi uzlabojās un hercogs pat aicināja sekmīgus ebreju tirgoņus uz hercogisti.

Jēkabs bija ļoti ieinteresēts tirdzniecībā un apceļoja pasauli, lai gūtu zināšanas par to, kādā veidā lielvalstis sasniegta labklājību. Viņu sevišķi interesēja Nīderlande, kuras liberālā politika ļāva ebrejiem pārzināt plašus kuģošanas maršrutus, tirdzniecību ar kolonijām, kā arī kļūt par rūpniekiem un starptautiskiem bankieriem.

Kad hercogs Džeims devās ceļā, lai apciemotu savu brālēnu- vareno elektoru Frederiku Viljamu Hohenzollernu Brandenburgā, Prūsijā, brālēns viņam stāstīja, ka ir devis patvērumu ebrejiem, kuri bēga, jeb tika izraidīti no kaimiņvalstīm dēļ viņu komerciālajām dotībām un pārākumu ekonomikā. Prūsijas tirgoni sūdzējās par šo konkurenci, bet Frederiks Viljams viņiem atbildēja, ka uzskata, ka ebreji hercogistei ir noderīgi.

### 3.

Viņš pat aicināja ebrejus apmesties Mēmeles ostā, kuru viņš cerēja izmantot kā pretsvaru Kēnigsbergai, kuras pilsētnieki un aristokrātija bija vadošā opozīcija dižā elektora tirdzniecības plāniem saistītiem ar ebreju uzaicināšanu.

Ievērojot sava brālēna veiksmīgo tirdzniecības politiku, kā arī līdzīgu veiksmi citās zemēs, Jēkabs dibināja tādas rūpniecības nozares kā kokzāģētavas, stikla, ziepju, ieroču, šaujamā pulvera, papīra un audumu ražošanu.

Viņš pat uzsāka bruņotu tirdzniecības kuģu būvi tik plašā mērogā, ka tika runāts, ka Kurzemē bija vairāk kuģu nekā kaimiņu Dānijā un Zviedrijā. Kuģu būvētavas

tika celtas ne tikai ostas pilsētās, kā Libau un Windau, bet arī Goldingen. Pat Anglija un Venēcija pasūtīja kuģus no Kurzemes!

Hercoga kuģi kursēja tirgotamies ar kolonijām un piegādāja tādas preces kā cukuru, kafiju, tabaku un garšvielas, kuras tika pārdotas Kurzemē, Livonijā un kaimiņu valstīs. Faktiski, hercogam piederēja pašam sava kolonija, jo 1645. g. viņš nopirka Rietumindijas Tobago salu. Viņš sāka sadarboties ar dāņu Karībijas sefardu ģimenēm, lai attīstītu cukura un tabakas ražošanu salā.

Hercoga Jēkaba modernajai valdīšanai beidzoties, birģeri izraisīja pastāvīgu spiedienu uz jauno varu, pieprasot ebreju izraidīšanu. 1692. g. tika izdots dekrēts.

Pagāja laiks, un tikai 1714. g. valdošais hercogs Ferdinands Ketlers I izdeva pavēli ebrejiem pamest Kurzemi sešu nedēļu laikā. Tas tomēr nenotika. Ebreji bija spējīgi samaksāt ikgadēju summu „Schutzbrief”, kura deva iespēju palikt. Šis fakts ir raksturīgs ebreju vēsturei Kurzemē līdz pat viņu izdzīšanai pirmā pasaules kara laikā. Tirgotāji pastāvīgi sūdzējās par viņiem varas instancēs un skaļi pieprasīja viņu izdzīšanu. Muižnieki, kuri bija ieinteresēti izdevīgos ekonomiskos darījumos, kurus ebreji viņiem spēja nokārtot, bija opozīcijā birģeriem. Kad Krievija ieņēma šo teritoriju, atsākās viņu senais antisemitisms un viņi izdeva dekrētus pret ilgstošām ebreju tiesībām un ebreju apmešanos. Tie gan tika reti īstenoti, jo muižu īpašnieki viņus aizsargāja. Kā pierādījumu, mēs varam lasīt vienu un to pašu likumu, kurs tika atkārtoti ieviests. Tas nebūtu nepieciešams, ja likums tiktu ievērots tam stājoties spēkā jau pirmajā reizē.

1797. g. Goldingen tika uzskaitīti 26 vīriešu kārtas ebreji no kopējā 711 vācu iedzīvotāju skaita. Jau 1801g. ebreji nodibināja „chevra kaddisha” – apbedīšanas biedrību un sāka kopienas reģistru (pinkas). Varētu teikt, ka oficiāli tas bija Goldingen ebreju kopienas sākums. 19.gs. pirmajā ceturtdaļā visas ebreju kopienas organizācijas jau darbojās un notika regulāras kopienas sanāksmes, diskusijas, labdarība un reģistri (pinkasim). Kad 1859g. pilsētā bija ugunsgrēks, šie *pinkasim* sadega. Pirmais rabīns tika iecelts 1826g., bet grūtības bija lielas, jo bija vajadzīgs Krievijas valdības apstiprinājums un Krievija savu svētību nedeķa.

Ap 1835g. Goldingen bija 2,330 ebreji. Tas bija 57% no visa iedzīvotāju skaita – 4,053 iedzīvotājiem. Ar laiku 19 gs. arvien vairāk ebreji un latvieši apmetās uz dzīvi Goldingen un pilsēta pakāpeniski zaudēja savu unikālo vācu raksturu.

#### 4.

No 1830.-1880. g. ebreju tirgotāju skaits Goldingen izauga līdz 63. Šinī laikā posmā krievu un vācu tirgoņu skaits izauga tikai par 4 cilvēkiem.

Tie, kuri varēja atļauties, sūtīja savus bērnus mācīties pilsētas vācu ģimnāzijā, kura bija uz tik augsta mācību līmeņa, ka turp devās skolnieki no visām Baltijas valstīm. 1888. g. daži ebreju rūpnieki nodibināja Talmud Torah skolu nabadzīgo bērniem, kas deva iespēju arī šiem bērniem gūt izglītību. Mācībām sākoties, viņu vecākiem tomēr kāda daļa bija jāmaksā par izglītību, un šis fakts atturēja bērnus no skolas apmeklēšanas. Vēlāk Talmud Torah skolu ebreju kopiena subsidēja un bērni mācījās reliģiju un vispārējos mācību priekšmetus bez apmaksas. Goldingen/Kuldīgā bija arī krievu skola, bet ebreju bērni to neapmeklēja dēļ izteikta valdoša antisemitisma šinī skolā. 1902g. tika atvērta arodskola, kura uzņēma visus bērnus.

1915.g., pirmajam pasaules karam sākoties, Kuldīgas ebrejiem bija jāmaina dzīves vieta. Viņi tika izrauti no savas vides un viņiem tika pavēlēts 48 stundu laikā pārcelties uz Krievijas iekšieni. Šie notikumi izraisīja smagu ekonomisko stāvokli paliekošajiem vietējiem pilsētas iedzīvotājiem, jo pēkšņi krasī pieauga cenas un trūka visnepieciešamāko produktu. Daudzi neebreju tautības iedzīvotāji pameta Kuldīgu, bet viņi to darīja labprātīgi.

Karam beidzoties, 1920. gados, tikai viena trešdaļa ebreju atgriezās un ebreju iedzīvotāju skaits Kuldīgā samazinājās līdz 12% no visa iedzīvotāju skaita. Viņu ekonomiskais stāvoklis bija katastrofāls. Tā kā viņu izdzīšana nozīmēja, ka viņiem viss bija jāatstāj, kad viņi atgriezās- nekas no tā, kas viņiem bija jāatstāj, nebija

saglabājies. Viss bija atņemts. Tikai 30% no tiem, kuri atriezās bija kāds ienākumu avots. Pārējiem 70% nebija nekas, pat jumta virs galvas. Pateicoties ebreju Joint sadales organizācijai, kopiena sāka rehabilitācijas darbu. Viņi atkal izveidoja kopienas organizācijas un izveidoja jaunus pilsētas ebreju kapus. Viņi arī nodibināja jaunu ebreju-vācu valodas skolu, lai gan vairākums ebreju skolēnu apmeklēja neebreju - vācu valodas skolu dēļ viņas augstā akadēmiskā līmeņa. Ebreji pakāpeniski sāka ieņemt nozīmīgu ekonomisko lomu pilsētā. Ap 1935.g. viņi bija atguvuši savu iepriekšējo ekonomisko līmeni un, sākot no nulles, viņiem tagad piederēja 80% no visiem importa un elektrisko piederumu veikaliem, 77% no visiem ādas izstrādājumu un apavu veikaliem, 64% no audumu materiāliem, 57% no grāmatu un papīra izstrādājumiem, utt.

Padomju Savienībai pārņemot teritoriju 1940.-41.g., sarkanie pamazām likvidēja ebreju kopienas dzīvi Kuldīgā. Izceļoties karam starp Krieviju un Vāciju, 1941.g.jūnijā apmēram viena desmitā daļa no Kuldīgas ebrejiem bēga uz Padomju Savienības iekšzemi. Lielākā daļa ebreju palika uz vietas. 1941. g 1. jūlijā vācieši iekaroja Kuldīgu un latviešu grupa, kā arī grupa, kuras sastāvā bija bijušie aizsargi, sāka sist un nogalināt ebrejus. Pirmie ebreju upuri kļuva par savu līdzpilsoņu upuriem.

Dzīvi palikušajiem bija jāstrādā smagos darbos. Viņi tika izdzīti no savām mājām un ieslodzīti sinagogā. Pēc kāda laika, viena vīriešu grupa tika izvesta no sinagogas un noslepkavota bedrē, netālajā mežā, kuru viņiem pašiem bija jāizrok. Pēc šīs slepkavības, pārējie Kuldīgas ebreji tika nošauti Paduras mežā, dažus km ārpus Kuldīgas, kā arī citās vietās.

## 5.

Slepkavas bija šāvēju komandas, kuras sastāvēja no latviešu policistiem. Bagātos

ebrejus piespieda skriešus skriet atpakaļ uz pilsētu no bedrēm, kurā jau gulēja iepriekš nošautie, lai atklātu savas slēptuves, kur, pēc slepkavu domām, viņi varbūt bija noslēpusi savas bagātības. Pēc tam viņi tika nošauti. 1942g. sākuma Kuldīgas ebreju vairs nebija. Atsevišķi cilvēki atrada patvērumu pie apriņķa lauciniekiem. Viss, kas ebrejiem bija piederējis, tika sadalīts latviešu slepkavu starpā. Toras tika ievietotas pilsētas arhīvā.

Pēc kara, dažas ģimenes, kuras bija aizbēgušas uz Krievijas iekšzemi, atgriezās. Viņi dokumentēja kuldīdznieku liecības par to, kas notika ar Kuldīgas ebrejiem. Savus noslepkavotos tautiešus viņi pārglabāja kopīgā ebreju kapā savā kapsētā. Viņi sapulcējās kādā privātā mājā, lai lūgtu Dievu, Toras viņiem tika atdotas. Bet sinagoga, kura jau bija tikusi pārvērsta par kinoteātri, atdota netika. Ar laiku, vietējie ebreji sāka emigrēt, daži no viņiem devās uz Izraēlu. To vietā Kuldīgā apmetās ebreji no dažādiem Padomju Savienības apgabaliem. Pirms izceļošanas vietējie ebreji kapsētā uzstādīja kapakmeni ar iegravējumu: „Brāļu kaps.” Latviešu valodā. Pēc izceļošanas kapsēta tika pamesta novārtā un beigās valdība to likvidēja. Tā bija pēdējā kaunpilnā pazemojošā rīcība, kura pavadīja Kuldīgas ebreju kopienas galu.